

SEKSUOLOGIE IN HET FIN-DE-SIECLE^o

W. Vandereycken*

De thematiek van deze bijdrage is geïnspireerd door de mathematiek van deze viering. De oeroude fascinatie van de tijd lijkt verdrongen door onze gecomputeriseerde obsessie van tijdsmeting en timing, maar toch blijven we houden van verjaardagen. Even zetten we dan de tijd stil; we maken een momentopname en mijmeren erbij. Als bij een foto van de zee, de getijden gefixeerd op een zestigste seconde, denken we aan enkele golven in het eb en vloed van de voorbije jaren. Maar wat betekent zo'n lustrumgolpje in een zee van tijd?! Op zoek naar een baken reikt diezelfde tijd me een boei aan: ik gooi het anker ergens tussen '76 en '96.

Komt er een happy end?

Op 31 december 999 werd overal in Europa met een bijna collectieve angst gewacht op het begin van het tweede millennium. Aangekondigd als een annus terribilis bleek het jaar 1000 toch niet de ondergang van de wereld in te luiden. Opgelucht kon men spotten met de doemdenkers die men de dag tevoren nog had geloofd. In plaats van het einde der tijden werd er gejubeld over het annus mirabilis, het mirakeljaar 1000. Sindsdien wordt op het einde van elke eeuw hetzelfde tragikomische scenario opgevoerd: na de wanhopige voorspelling van de ultieme catastrofe volgt het enthousiaste geloof in de nieuwe tijd. Wat we rond elke jaarwisseling in mineur doen, wordt op het einde van de eeuw een legendarisch en haast geritualiseerd cultuurgoed: het fin-de-siècle verschijnsel (Schwartz, 1990).

Zulk fenomeen krijgt een extra dimensie met het bijna magische getal 2000 in het verschiet. En - let wel op de nuance in betekenis - waar bevindt u zich nu: op de vooravond of op de drempel van het derde millennium? Hoe snel het naderbij komt kunt u aflezen van de Génitron, de elektronische klok in het Parijse Centre Pompidou, die aangeeft hoeveel seconden er nog resten van de 20ste eeuw. Ook nu reflecteert het Janusgezicht van de nakende eeuwwisseling alternerend fatalisme en futurisme, apocalyps en climax. Maar tot aan de wende zal het cultuurpessimisme overheersen. Welke catastrofes staan ons te wachten: een nucleaire ramp, een broeikas-effect, een beurscrash, een AIDS-epidemie, een spiraal van terrorisme? En welke episodes sluiten we af: na het post-industrialisme, het post-modernisme en het post-feminisme? Misschien wordt het wel de post-seksuologie! Hoe dan ook betekent dit een drukke en lucratieve tijd voor voorspellers, die gelukkig weten dat herhaling de dankbaarste bron van voorspelling is. Zoals onze natuur wordt bepaald door bioritmische cycli, lijkt de cultuur onderhevig aan de ritmiek van honderd jaar. We veronderstellen dat in het einde van deze eeuw een echo weerklinkt van de vorige wende. De diagnose van het verleden stuurt onze prognose. We zoeken een patroon in de gebeurtenissen van zowat honderd jaar gele-

* Prof. Dr. W. Vandereycken, psychiater-seksuoloog. Kliniek Alexianen, Liefdestraat 10, B-3300 Tienen, België.

^o Geaccepteerd voor publicatie 27 januari 1996.

den, duwen de gevonden Janusvorm in het deeg van vandaag en bakken zo een nieuwe fin-de-siècle koek. Als gids voor de overstap naar de 21ste eeuw neem ik u daarom even mee op reis naar het einde van de 19de eeuw.

Sociale orde en seksuele chaos

In 1895, in brieven aan zijn vriend Fliess, schetst Sigmund Freud enthousiast zijn nieuw ontwerp van de psyche. In zijn lusteconomische visie wordt het psychisch functioneren opgevat als een soort hydraulisch apparaat, gelijkend op een stoommachine, waarin spanning wordt opgebouwd en ontladen. De seksuele drift fungeert daarbij als drijvend kracht. Opgetogen schrijft Freud "dat hij, bij zijn poging de geslachts-gemeenschap te analyseren, nu eindelijk de lustpomp heeft ontdekt, dat wil zeggen het element in het systeem dat een functie vervult vergelijkbaar met die van het hart in de bloedsomloop" (Zwart, 1995, p. 59). Nooit voorheen was zo duidelijk gesteld dat de seksuele economie de motor is van de individuele psyche, ja misschien zelfs van de hele Westerse beschaving...

Het proces van democratisering binnen Westerse culturen leidde tot een toenemend individualisme dat onvermijdelijk in conflict komt met het maatschappelijk bestel: de rechten en vrijheden van het individu tegenover de plichten en regels van de sociale orde. De in de 19de eeuw opkomende seksuologie kan niet ontsnappen aan dit spanningsveld omdat zij zelf een cultureel artefact is: wetenschap en ideologie tegelijkertijd (Birken, 1988). Wat seksuologen als Krafft-Ebing, Havelock Ellis, Hirschfeld en Freud voor ogen staat is de seksualiteit van het individu te emanciperen én te ordenen. Erkent men evenwel de seksuele verlangens van vrouwen en kinderen, dan lijkt de weg open om het perverse individualisme tot zijn recht te laten komen. Maar dit moet toch leiden tot decadentie en seksuele anarchie (Showalter, 1991)... Immers, gezonde seks is procreatief; zorgt voor de volgende generatie; seks uit genotszucht leidt tot degeneratie: de 'foetale attractie' wordt een 'fatale attractie'!

Het verschijnen van de categorieën homoseksueel en heteroseksueel aan het einde van de 19de eeuw is hierbij zeer betekenisvol. De geschiedenis van de seksuologie rond de eeuwwisseling maakte dan ook enkele belangrijke ideologische verschuivingen mee: het oude onderscheid tussen voortplantingsgedrag en nonprocreatieve verlangens werd eerst bevestigd in het definiëren van coïtale seks als norm; maar geleidelijk werd aanvaard dat een normaal heterogeenitaal verlangen ook zonder voortplantingsdoel kan bestaan; nu werd de verschuiving mogelijk naar een niet louter genitale heteroseksualiteit; aanvankelijk werd nog een variatie erkend waarbij dit normale verlangen in het 'verkeerde' lichaam zit (de zogenaamde seksuele 'inversie'); tenslotte volgde de opvatting van een seksueel verlangen dat in verschillende richtingen - gericht op verschillende 'objecten' - kan ontwikkelen (Birken, 1988).

Zo dit het geval is, dan moet toch iemand ervoor zorgen dat dergelijke polymorf perverse aanleg niet ontspoord en binnen 'aanvaardbare' grenzen blijft. Het burgerlijk fatsoen moet publiekelijk onaangetaast blijven: seksuele rariteiten die niet te bedwingen blijken, mogen enkel binnenskamers (liefst bij een prostituée) of in een exotisch buitenland. Een taak voor die nieuwe wetenschappers, de seksuologen?

De groeiende nadruk op bevrediging van verlangen - seksueel of anderszins - dient gesitueerd in een belangrijke accentverschuiving in de 19de-eeuwse economie: van productivisme naar consumerisme. En in die trend mogen vrouwen emanciperen, zij het als verbruikers. Ze worden naar de nieuwe warenhuizen gelokt en mogen er zelfs per fiets naar toe, oh summum

van bewegingsvrijheid! Als ze dan kleptomanie of agorafobie ontwikkelen ligt dat 'uiteraard' aan seksuele frustraties. Maar die 'hysterische' feministen eisen niet alleen stemrecht, ze willen met evenveel recht kunnen scheiden en zelf beslissen over geboorteregeling. In de opkomende 'sexonomie' betekent dit ook dat vrouwen actieve verlangens in het verbruiken van seksueel genot ontwikkelen. Zulks ondermijnt echter het burgerlijke beeld van de moeder en echtgenote (Vandereycken & van Deth, 1988). Zo dreigen deze madonna's hoeren te worden danwel lesbiennes die geen man meer nodig hebben! Hoe moeten mannen hiermee omgaan, om niet door dergelijke 'femmes fatales' in de afgrond van de impotentie of de neurasthenie te verzeilen: ze kunnen hun macht door geweld laten gelden ofwel techniekjes leren om hun vrouw voldoende seksueel te bevredigen. Die nieuwe wetenschappers van de seksuologie zullen wel uitdokteren hoe het moet...

Verleiding en suggestie

Tijdens zijn studieverblijf bij de legendarische neuroloog Jean-Martin Charcot in Parijs leert Freud de 'grande hystérie' kennen en komt hij onder de indruk van de experimenten met hypnose. Vermoedelijk neemt hij ook kennis van de eerste medische rapporten over kindermishandeling en seksueel misbruik. In 1893 oppert Freud voor het eerst het idee dat een seksueel traumatisch gebeuren de oorzaak van hysterie kan zijn. Hij werkt deze opvatting uit in zijn eerste boek, *Studien über Hysterie* (met Josef Breuer geschreven), met als belangrijke therapeutische consequentie dat trauma's uit het onderbewustzijn moeten worden opgediept (met behulp van hypnose) en van hun dramatische kracht ontladen ('catharsis'). Een jaar na het verschijnen van dit boek en temidden van groeiende controverse over zijn 'wilde' theorieën schrijft Freud aan Fliess over zijn vermoeden dat vele van zijn neurotische patiënten als kind door hun vader zijn misbruikt. Maar nauwelijks een jaar later, in 1897, bericht hij in de briefwisseling met Fliess over zijn schokkende vaststelling, dat de misbruikverhalen pure fantasie waren en eigenlijk eerder berustten op verleiding (swensen) van de betrokken patiënten. Hij wacht dan nog tot 1904 om deze 'schromelijke vergissing' via een publikatie publiek te bekennen.

Is Freuds opvallende koerswijziging symptomatisch voor de Zeitgeist? Zijn verbinding van drie elementen - hysterie, (seksueel) trauma en hypnose - blijkt in elk geval veel te explosief te zijn. Na de dood van Charcot verdwijnen de spectaculaire vormen van hysterie snel van het toneel. De 'multipale persoonlijkheden' weten nog enige tijd tot de verbeelding van velen te spreken, maar deemsteren dan ook weg, kort nadat de eens zo populaire hypnose compleet in diskrediet is geraakt. En, geef toe, wie is nu het meest vatbaar voor suggestie: kinderen en vrouwen. Dus kunnen we die traumaverhalen gewoon herleiden tot fantasieproducten (Vandereycken, 1996). Maar het is wel allemaal onbewust...

Onvoltooid verleden tijd

Heeft u intussen bij het lezen een gevoel van déjà-vu? Misschien herkende u het heden in het verleden. Want de aandachtige lezer is er zich nu langzaam van bewust dat ik hem/haar op suggestieve wijze verleid heb om uit het voorafgaande parallellen te trekken naar vandaag.

Maar opgepast: het wemelt nog steeds van Charcots en Freuds, van charlatan therapeuten en frauduleuze onderzoekers. Wees dus op uw hoede voor mijn suggesties!

Literatuur

- Birken, L. (1988). *Consuming desire. Sexual science and the emergence of a culture of abundance, 1871-1914*. Cornell University Press, New York.
- Schwartz, H. (1990). *Century's end. A cultural history of the fin de siècle from the 1890s through the 1990s*. Doubleday, New York.
- Showalter, E. (1991). *Sexual anarchy. Gender and culture at the fin de siècle*. Bloomsbury, London.
- Vandereycken, W. (1996). Reflecties over dissociatie. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, in druk.
- Vandereycken, W. & van Deth, R. (1988). Vrouwen in het spanningsveld van de Victoriaanse seksualiteit. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 12: 173-180.
- Zwart, H. (1995). "Ik ben een machine..." Over het Cartesiaanse gehalte van de Freudiaanse Zelf-conceptie. In H.J.M. Hermans (Red.), *De echo van het ego. Over het meerstemmige zelf* (pp. 49-80). Ambo, Baarn.